

VARIA

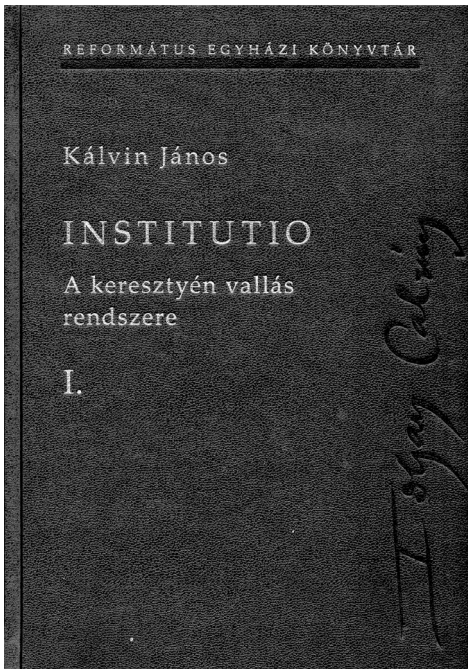
Bibliopolium

Kálvin János: *Institutio Christianae Religionis.*

A keresztyén vallás rendszere 1559. I–II.

Fordította és jegyzetekkel ellátta Buzogány Dezső.

Református Egyházi Könyvtár. Új folyam 7/1–2. Sorozatszerk. Bogárdi Szabó István. Lektorálta Bogárdi Szabó István. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest 2014, 685+698 old.

Évszázados adósságot törlesztett a Kálvin János Emlékbizottság, amikor a Magyarországi Református Egyház megbízásából könyvkiadói programjára tűzte Kálvin *Magnum Opus*ának fordítását és kiadását, felelevenítve ezzel a Református Egyházi Könyvtár megszokadt hagyományát is. Éppen egy évszázaddal ezelőtt, Kálvin születésének négyszázadik évfordulója indította el a *Kálvin-renaisszánsz*nak is nevezett folyamatot, amelynek keretében két lelkes

tudós, Czeglédy Sándor nagysallói lelképásztor és Rábold Gusztáv hajdúböszörményi gimnáziumi tanár lefordította az 1559-es *Institutiót*, és az első kötet meg is jelent Pápán 1909-ben a Református Egyházi Könyvtár V. köteteként. (A következő évben már készen volt a második kötet is.) Bizonyára az idő szorítását jelzi, hogy felosztották a fordítás munkáját. Az első két könyvet Czeglédi Sándor fordította, míg a harmadikból mindössze tíz fejezetet fordított Rábold Gusztáv. Néhány évvel korábban, 1903-ban már megjelent az 1536-os, úgynevezett kis *Institutio* is Nagy Károly kolozsvári teológiai tanár és későbbi püspök fordításában. Ez a mű több mint két évszázados hiátust pótol akkor, hiszen Szenczi Molnár Albert sok viszontagság közt készült és Hanauban 1624-ben kiadott fordítása óta nem jelent meg magyar nyelvű *Institutio*. Amint Nagy Károly előszavában meg is jegyzi, egyrészt ennek nyelvvezete már régen messze került a 19. század végén és az új századelőn beszélt magyar nyelvtől, másrészt szinte utolérhetetlenné is vált, ugyanis a fordító szerint ebből alig tíz példány lehet fel a könyvtárakban. Ennek azután egy újabb, szakszerűbb és gör-

dülékenyebb fordítása is megjelent a Parochiális Könyvtár sorozatban, amelyet Victor János készített 1936-ban, az első kiadás négy századik évfordulójára. Ennek mind nyelvezete, mind szakmai színvonala kiállta az idő próbáját, s így 1986-ban, a 450 éves évfordulóra nem is ezt fordították újra, hanem a nagy *Institutió*ból jelent meg egy rövidebb, kivonatolt kiadvány Békési Andor válogatásában és fordításában. Valójában ezt tekinthetjük a jelen kiadás szellemi előfutárának is.

Nem véletlen, hogy a mostani grandiózus munkához sikerült végre megtalálni azt az előzőhöz hasonló szellemi kvalitású fordítót Buzogány Dezső professzor személyében, aki egyaránt otthon van mind Kálvin teológiai latin nyelvében, mind a mai magyar irodalmi nyelvben, és aki Békési Andorhoz hasonlóan, többletanyagként tudta használni a Kálvin által franciára fordított mű kritikai kiadásait is. Ez a hármas szellemi minőség nem túlságosan gyakori, és így talán az sem véletlen, hogy egészen Kolozsvárig kellett érte menni.

Ha a mű szakmai bemutatásába kezdünk, szemünk először a címen akad meg, hiszen az előző fordítások is megküzdöttek az *Institutio* szó pontos magyar megfelelőjének keresésével. Szenczi Molnár Albert *Az keresztényen religióra és igaz hitre való tanítás* címmel jelentette meg munkáját, amely mögött az 1572-es német fordítás *Unterweisung* (*Unterweisung*) – *tanítás, oktatás* szavát fedezhetjük fel, amellyel ő Heidelbergben találkozhatott. Nagy Károly ezt a nem túlságosan szerencsés címet adta munkájának: *A keresztényen vallás alapvonalai*.

Dr. Buzogány Dezső,
Kálvin *Institutió*jának fordítója

Victor János fordítása a Szenczi Molnár-féle változatot követte és *Tanítás a keresztényen vallásra* címmel jelent meg.

Ez a fordítás – nyilván a Buzogány Dezső és a sorozatszerkesztő és szaklektor Bogárdi Szabó István konszenzusos választása alapján – megőrizte alcímeként az 1909/10-es kiadás *A keresztényen vallás rendszere* címét, de egyedülálló módon használja a latin eredetit is. Ez a párosítás szerintem két szempontból is kiváló ötlet: egyrészt megőrzi a közbeszédben egyébként is használatos *Institutio* szót (a borítólapon csak ez az egy szó áll), másrészt a *rendszer* kifejezés használata jól kifejezi a mű rendszerező jellegét. Ugyanis ezzel a szóválasztással Kálvin egyedülálló műfajt is alkotott a reformátorok között. Elutasította a skolasztikában használatos *summa* formát, de túllépett a több reformátornál, így

Melanchtonnál is használt *loci communes* műfajon is. Az életében megjelent és egyre bővülő öt kiadás során Kálvin két alapvető célja nem változott: egyfelől az exegéta és kommentáriró Kálvin Szentírás-értelmezéséhez kívánt rendszerező vezérfonalat adni [*strata via – kikövezett út a Szentíráshoz*]; másfelől pedig a lelkészképzés számára szánta egyfajta tananyagának (*sacrae theologiae candidatus ad divini verbi lectionem ita praeparare et intruere*; ld. Herman J. Selderhuis (Hrsg.), *Calvin Handbuch*. Mohr Siebeck, Tübingen 2008, 200]. Mindkét célt jól foglalja magában a felépítményt és tanítást egyaránt kifejező *institutio* szó, amelyet Kálvin a IV. században élt keresztyén író, *Lactantius* és a humanista *Erasmus* egy-egy művének címéből kölcsönözhetett.

Reményik Sándor költői megfogalmazása szerint a szakfordító örök dilemmája a szerző és a fordító szellemi összefonódása: a „félíg őt vinni, félíg vele menni” feszültsége. A szerző gondolatvilágával való ilyen azonosulás nemcsak megköti a fordító kezét, de fel is szabadítja a szöveghez való szolgálai kötöttség és a konkordanciális fordítás kényszere alól. Buzogány Dezső két vonatkozásban is mesterien oldotta meg ezt a nehéz feladatot. Egyrészt felbontotta a hosszú és tömör szerkezetű mondatokat, és így elkerülte a korábbi fordítások latinizmusait; másrészt élt a magyar nyelv színonimáinak gazdagságával. Erre maga a szerző is példát adott, mert – amint azt Bogárdi Szabó István is mondta előadásában a Károli Gáspár Egyetem Hittudományi Karának Kálvin-szimpoziumán – a *titok* szóra ma-

ga Kálvin is legalább tizenötféle változatot használt.

A könyvbemutató alkalma és idő szabta keretei nem teszik lehetővé, hogy részletes összehasonlító elemzéseket végezzünk, ezért csupán néhány kritikus helynek, valamint a jellegzetes kálvini terminológia fordítási problémáinak példáján szeretném bemutatni, hogy Buzogány Dezső fordítása előrelépés a korábbiakhoz képest, és méltó megkoronázása a most lezáruló Kálvin-évfordulóknak.

Az egyik ilyen kritikus értelmezési probléma Kálvinnak a természeti istenismeretről szóló tanítása. Az I. 3,1. első mondata így hangzik Czeglédi Sándor fordításában: „Hogy az emberi észben megvan éspedig természetes ösztönből bizonyos mértékben az istenség érzése, ez vitán kívül áll.”

Békési Andornál egy közbeékelte mondatot ezt olvassuk: „Vitán felül állónak kell tekintenünk, hogy az emberi elmében megvan – a természettől adottan – az »istenség tudata« (sensus divinitatis).”

Az új fordításban: „Nem vitás, hogy afféle természeti ösztönként megvan az emberi értelemben az istenség *értelmi érzékelésének képessége*.” (Kiemelés tőlem.)

Nyilvánvaló, hogy az utolsó három szóban, a fordító már értelmezi a *sensus divinitatis* már Cicerónál előforduló terminológiáját, és azt nem érzésnek (Czeglédi), de nem is tudatnak (Békési) fordítja, hanem a *sensus* inkább hermeneutikai felfogása felé hajlik, amely itt inkább megértési képességet jelent. Ugyanakkor szabadnak is érzi magát, hogy később ugyanitt, amikor a mindenki szívébe beleírt *sensus divinitatis*ról

beszél, egyszer az „istenség érzete”-ként, majd az „istenség tudata”-ként is fordítja. Ezzel nemcsak megtöri a magyar szöveg monotóniáját, de érzékelteti a jelentésárnyalatok gazdagságát is, mivel ez egyaránt értelmi érzékelési képesség, érzet és tudat egyszerre.

Hasonlóan kritikus szövegrész a III. könyv 21. fejezetében a *kiválasztás* és a *predestináció* szóhasználata. A fejezet címe a *De electione* szavakkal kezdődik, amelyet többen elválasztásként fordítottak, az új fordítás azonban – a mai teológiai szóhasználatához igazodva – „örök kiválasztás”-ként adja vissza. Ez a fogalom Kálvinnál is tágabb jelentésű, mint a predestináció, mivel ez magában foglalja Istennek a választott nép üdvtörténeti kiválasztását, míg a *predestinatio* kizárólag az üdvösségre és a kárhozatra vonatkozik. Az előbbi „példája” az utóbbinak még abban az értelemben is, hogy vannak elvetettek a választott népen belül is. Az itt előforduló harmadik kulcsszó a *decretum* (*aeternum Dei decretum*), amelyet Rábold Gusztáv *elhatározás*nak, Békési Andor *rendelkezés*nek, Buzogány Dezső pedig *döntés*nek fordít. E tekintetben csupán árnyalati eltérések vannak a fordítások között.

Nézzünk egy-két példát a kálvini teológia néhány közismert terminus technicusára. Hoz-e vajon az új fordítás világosabb értelmezést vagy többletet az eddigiekhez képest?

Otto Weber szerint a reformátori bibliatanban Kálvin hozta egyedül a korábbiakhoz viszonyított novumot a Szentlélek titkos bizonyágtételének tanításával. Erről ő az I. könyv 7. fejezetének 4. pontjában beszél. Teljes bizonyosságot ugyanis csak a Szentlé-

lek titkos bizonyágtételéből nyerünk (*ab arcano testimonio Spiritus*), vagy később a Szentlélek belső bizonyágtételéből (*interiore Spiritus testimonio*). Ezt valamennyi fordítás szövegűen közli, de a kálvini érvelés világossága és logikája szembetűnőbb az új fordításban.

Példaként nézzük még a kálvini úrvacsoratan néhány kulcsfogalmát. Egyedülálló kifejezés Kálvinnál a *mirifica commutatio* – a *csodálatos felcserélés*, amit a IV. könyv 17. fejezetének 2. pontjában fejt ki. Az új fordítás ezt egyszerűsíti, és *csodálatos csereként* adja vissza.

Buzogány Dezső szövege a korábbiaknál világosabban magyarázza az *unio mystica cum Christót* is: „hitünkkel nem a távollevő Krisztust ragadjuk meg [korábban: „öleljük magunkhoz”], hanem azt, aki egyesül velünk [korábban zavaró participiális szerkezet állt itt, és „velünk egyesülőt” mondott], hogy Ő a mi fejünk, mi pedig tagjai legyünk.”(IV. 17,6.)

További érdeme az új kiadásnak, hogy az eredeti latin kiadások mintájához tért vissza, és a lapszélen közli a bibliai helyeket, természetesen a mai helyesírással. A fordító csak ott tért el az új fordítás szövegétől, ahol az egyéni Kálvin-fordítások indokolták ezt. A fordításhoz mérhető hatalmas munka áll az utalások és értelmezések jegyzetelése mögött, amelytől maga a fordító végzett; és ugyanígy emeli a használhatóságot, a könnyen áttekinthető és a tematikus keresést könnyítő tárgy- és névmutató, valamint a textuárium, összesen 113 oldalon, amely Bogárdi Szabó István munkája.

A mindösszesen 1383 oldalnyi magyar szöveg gondozásáért illő köszönetünk kell kifejeznünk Moldován Edit Eszternek már csak amiatt is, hogy eddig értelemzavaró sajtóhibát nem sikerült felfedeznem a könyvben. Az igényes nyomdai kivitelezést is figyelembe véve, hálával és ünnepi érzésekkel vehetjük hát kezünkbe ezt a könyvet, amely – talán túlzás nélkül mondhatjuk – egyháztörténeti mérföldkő egyházunk és benne teológiai tudományosságunk életében. A szép kiadvány méltó a *sacrosancta theologia*-hoz, a 450 éve szerényen távozott, de

mindmáig velünk élő szerzőhöz, akinek nevét a latin cím fölé is Kálvin Jánosként írták. Aligha fejezhetnénk ki köszönetünket méltóbban, mint a magyaroknak magyarrá lett Kálvin művét befejező jelmondatával, amelyet ő tett ötödik *solaként* a reformáció *particula exclusivá*hoz: *Soli Deo Gloria!* Dicsőség legyen Istennek!

Szűcs Ferenc

(Elhangzott 2014. november 11-én a Magyarországi Református Egyház Zsinatának keretében tartott könyvbemutatón.)

Bogárdi Szabó István, Szűcs Ferenc, Buzogány Dezső,
Bölcskei Gusztáv és Galsi Árpád